

ницько-античні пророцтва в слові і зображенні в епоху Лютера» та ін. сформував погляд на Ренесанс та Реформацію як на епоху «великого переселення образів», продовження життя античності, історія культури для нього — це трагічна «психоісторія» людських проблем, страждань, духовних падінь і звершень. Предметом досліджень А. Варбурга були спадкоємність і мінливість образів, їх наповнення новими смислами, тобто механізми культ. пам'яті. Серед предметів його досліджень — астральні вірування і культу, які є наскрізною темою в історії цивілізації. А. Варбург стверджував, що концепція історії пізнього середньовіччя в частині розподілу на епохи спиралася на астрологічне вчення античності. Цю думку він обґрунтував за допомогою астрологічної іконографії — агітаційної графіки періоду Реформації, в якій виявив ідеол. вплив язичницьких образів. Т. ч., у А. Варбурга історія античних впливів надає невичерпні можливості для дослідження еволюції антропоморфного мислення.

Головним творчим проектом А. Варбурга, завершити який він не встиг, став ілюстрований атлас «Мнемозіна» — зб. більше 1500 зображень, змонтованих на 40 аркушах-таблицях, покликаних полегшити «пригадування» символів і проілюструвати картину розвитку образності в європ. культурі.

На основі іконографічного методу А. Варбурга німецько-амер. історик мистецтва Е. Панофскі у працях «Дослідження з іконології», «Архітектура готики і схоластики», «Ящик Пандори: мінливі аспекти міфологічного символу» та ін. сформулював концепцію іконології. Згідно з нею, іконологічний аналіз феномену культури включає три рівні: передіконографічний, коли створюється загальна характеристика зображення і його емоційного змісту; іконографічний, при якому значну роль відіграють присутні в образах іст. та алегоричні елементи і відбувається визначення сюжету; іконологічний — включення об'єкта в контекст епохи його створення і в низку споріднених йому явищ у розрізі світової культури. Предметом іконологічного аналізу є «символічні цінності», або «культ. симптоми». Іконологія ставить за мету наблизитися до розуміння первинного образу художнього твору: картина є відображенням глибинних несвідомих, підсвідомих і надсвідомих психічних процесів, і для розуміння прихованих творчих мотивів художника необхідно звертатися до чуттєвої інтуїції на основі знання про психологію та систему цінностей самого митця.

Ін. представник напряму австро-брит. історик мистецтва Е. Гомбріх у працях «Історія мистецтва», «Символічні образи», «В пошуках історії культури», «Ідеали й ідоли. Етюди про цінності історії і цінності мистецтва», «Око та образ. Подальші дослідження психології графічних уявлень» тощо досліджує історію мистецтва як ритмічного чергування «мотивів пам'яті», що концептуально керують процесами культурно-іст. самосвідомості. Проблема психоло-

гії графічного уявлення в мистецтві ґрунтується на розмежуванні між спогадом і впізнанням — актом спогаду того, що було пізнане. Причина впізнання закладена в пам'яті. Її вибірковість заснована на еволюції раціонально засвоєних схем, які грають роль кодів, спрямованих на активізацію пам'ятних образів. Однак не всякий період в історії націлений на інтерпретацію сенсу видимого: майстри стародавнього Сходу, середніх віків убачали своє завдання у відтворенні канону, колишнього зразка, у той же час художник античності, й особливо новоєвропейської формації, реалізує себе не в повторенні одного разу знайденого зразка, а в постійному подоланні власних постулатів, попередніх установок і упереджень. Тому західна культура — це культура дискусії, змагання різних ідей, концепцій, індивід. рішень.

Англ. історик культури Ф. Ейтс у своїх працях «Джордано Бруно та герметична традиція», «Мистецтво пам'яті», «Розенкрейцерське просвітництво» та ін. досліджувала принципи використання мнемотехнічних процедур у герметичній і класичній традиції, простежила генетичний зв'язок пам'ятних образів в історії античної, середньовічної і ренесансної культури. Її дослідницький інтерес спрямований на езотеричні, окультні вчення та фігури, які були їх носіями: Р. Луллія, Дж. Бруно, Дж. Ді, Р. Фладда, В. Шекспіра. Ф. Ейтс аналізує вплив цих учень на філософію Нового часу, зокрема на Ф. Бекона, Р. Декарта, Г. Лейбніца.

Ю. Омельченко

Історія (зр. *historia* — розповідати, свідчити, описувати). Поняття, що розкриває спосіб буття у часі індивіда і людства; розповідь про минувшину як особлива форма культури, спеціалізована дисципліна. У більш широкому сенсі поняття використовується і для характеристики походження, формування, перетворення будь-яких речей, явищ, систем, перебігу і трансформації процесів. Різноманітні тлумачення І. можна звести до двох типів: по-перше, як уявлення про минуле людства. Реальність І. розуміють як спадщину, отриману від попередніх поколінь. Головним завданням постає збереження іст. спадщини, пам'яток, речових та письмових «слідів». Іст. пізнання скероване на вивчення пам'яток, їх виявлення, опис, тлумачення. По-друге, розуміння І. як процесу людського буття, як соц. буття, що розгортається в часі. Таке тлумачення зумовлює розгляд і опис І. крізь призму діяльності людей, її умов, засобів і результатів. І. постає діяльною, насиченою зусиллями і здібностями людей, як зв'язок минулого, сьогодення і майбутнього. Іст. пізнання стає особливим «органом», що налагоджує зв'язок епох. Особливості іст. пізнання виявляються остільки, оскільки зміни сусп-ва є практичною проблемою, зачіпають форми безпосереднього життя індивідів і разом з тим запроваджують в їхній буденний досвід масштабні часові і просторові виміри.

І. людства з її специфічною часовою ритмікою загалом сплетена з індивід. доль. Те, що відбулося в минулому, доводить свою актуальність для сьогодення і майбутнього. Іст. свідомість та І. як спеціалізована галузь знання в підсумку є похідними від особливостей людського буття в часі. І. завжди закарбована в певному описі про минуле — нарративі. Від жанру опису залежить наявність у ньому художнього чи наук. мислення, метою якого є розлогі узагальнення. Ціннісно-світоглядні й теор. настанови дослідників суттєво впливають на відбір фактів і їх виклад. Теор. поняття в контексті іст. дискурсу представлене ідеально-типовими конструкціями, що охоплюють реалії минулого життя. Одночасно історик використовує поняття з арсеналу екон. науки, політології та ін. дисциплін. Схеми інтерпретації вводять сукупність ідеалізованих об'єктів, локалізованих у просторі і часі. Вихідні схеми інтерпретації, прийняті істориком, набувають онтологічного наповнення крізь їх проекцію на існуючу картину іст. реальності, яка складається в межах всесв. І.

Праці перших істориків (*Геродота*, *Фукидіда*, *Полібія*) містили описи політ. подій, місцевостей, поселень, звичаїв різних племен, де геогр. та біол. відомості поєднано з легендами і міфами. Оформлення жанру іст. описів виявило теми зіставлення відмінних епох (минуле, сучасне, майбутнє), різних народів (свої — чужі, культурні — дикі), розмежування достовірного знання і вигадки. Поширення християнства сприяло оформленню концепції І. як розвитку, що має початок (створення Богом світу й людини) і кінцеву мету (настання Царства Божого) (*Августин*). Концепція іст. часу набуває лінійності: І. представлено як універсальний процес здійснення Божественного задуму (*провіденціалізм*) через спасіння людства, що виявляється в зміні епох, піднесенні й занепаді окремих держав і народів. З 1500 р. унаслідок геогр. відкриттів, розширення торгівлі, переходу до індустріальної економіки іст. процес набув світової масштабності і багатомірності. Ідеї спрямованості І., її динаміки, єдності і різноманіття отримали нове практичне обґрунтування і відповідне теор. оформлення. Сформульовано гіпотези про вплив окремих чинників (геогр., екон., соц. — *Ш.-Л. Монтеस्क'є*, *А. Сміт*, *А. Фергюсон*) на рух І.; розвиток сусп.-ва тлумачили як удосконалення його окремих ланок (*Дж. Віко*, *Ж.А. Кондорсе*, *А. Тюрго*), як сходження до вершин добробуту, освіченості, справедливості. Прогрес І. розуміли як загальний орієнтир для регіонів і країн. Водночас закладено основи розуміння сусп.-ва як системи, що поступально розвивається, де умови, засоби і чинники опосередковані діяльністю людей, які реалізують динаміку І. (*Г. Гегель*).

На межі XIX–XX ст. виявилися паростки кризи в іст. науці, зокрема, й у рефлексії про природу іст. пізнання. Так, *В. Дільтей* радикально відокремив І. як «науку про дух» від природознавства, обґрунтував своєрідність іст. пізнання. Також декла-

рувалося широке вторгнення суб'єктивізму в іст. пізнання. Подем І., за *Г. Рікерт*ом, є «світ культур. цінностей», що постає з індивід. суджень дослідника, ведучи його до узагальнень. Т. ч., ідея єдності людської І., в основі якої лежали схеми класичної філософії історії, ставилася під сумнів. У XX ст. глобал. соціально-політ. екон., екол. потрясіння зумовили переосмислення парадигми І. Паралельно з лінійними моделями історії, що зародилися в старозавітній свідомості, на базі якої сформувалася християн. (як і іудейська та мусульманська) *історіософія*, в іст. науці посилюється інтерес до циклічних концепцій І. (*Г. Рюкерт*, *М. Данилевський*, *О. Шпенглер*, *А. Тойнбі*, *Л. Гумільов* та ін.). Згідно з ними, хід іст. процесу носить нерівномірний, хвилеподібний характер. В І. періоди порівняно плавного, уповільненого, інерційного, передбачуваного розвитку час від часу змінюються періодами криз і революцій. Така ритміка злетів і падінь, пульсація І. носить загальний характер. У часовому аспекті за тривалістю і глибиною перетворень розрізняють такі цикли: короткострокові — охоплюють кілька років певного витка І., не змінюючи істотно долю країни, народу, світу; середньострокові (10–20 років) — пов'язані зі зміною періодів активної діяльності поколінь, модернізацією техніки, змінами політ. устрою, формуванням і розвитком міжнар. союзів; довгострокові (півстолітні) іст. цикли збігаються з «довгими хвилями» *М. Кондратьєва*, коли відбуваються якісні зрушеннями глибинних пластів життя сусп.-ва, здійснюється перехід до нового технологічного укладу, вступ цивілізації в черговий етап свого розвитку. Відлік довгострокових циклів («довгих хвиль») учені ведуть: із промислової революції (кінець XVII ст.), з XV ст. (*Ф. Бродель*), з 930 р. — формування ринкової економіки в Китаї (*Дж. Модельскі*, *В. Томпсон*); багатомірні цикли цивілізаційні цикли виражають ритми зміни світових цивілізацій і знаменують докорінні трансформації сусп.-ва. Концепцію найбільш тривалої форми циклової динаміки — «іст. хвиль» — обґрунтував амер. футуролог *Е. Тоффлер*, який виділив в І. людства три хвилі: аграрну (почалася VIII–IX тис. років тому з неолітичної революції, яка спричинила сільськогосподарську цивілізацію), індустріальну (зумовлена промисловою революцією близько 300 років тому) та постіндустріальну, яка постала з кінця XX ст. і представлена новітніми інформаційно-комп'ютерними технологіями, інституціями, цінностями.

На межі XXI ст. питання іст. часу конкретизоване І. Валлерстайном: час і простір є не двома окремими категоріями, а однією, яку він назвав «час-і-простір» (Time-Space). Науковець виділяє п'ять видів цього поняття: 1) подієвий геополіт. час-і-простір; 2) циклічно-ідеол. час-і-простір; 3) структурний час-і-простір; 4) нескінченний час-і-простір; 5) трансформаційний час-і-простір. Останній тип пов'язаний із періодом особливо інтенсивних звершень і перетворень.

О. Драч